

УДК 070

ЛІТЕРАТУРНА РЕЦЕНЗІЯ В УКРАЇНСЬКИХ ДРУКОВАНИХ ЗМІ: ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЖАНРУ

Дупак О.В.

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Стаття присвячена місцю рецензії в українських друкованих ЗМІ, трансформації жанру в процесі історичних, соціальних, економічних та культурних перетворень в державі. Головний акцент зроблено на розгляді специфічних рис жанру та виділенні модифікованих форм рецензії, що зустрічається на шпальтах видань.

Ключові слова: жанр, аналітичні жанри, рецензія, масова рецензія, трансформація, модифікація, вплив

Постановка проблеми. Процеси перебудови 1990-х років і становлення української незалежної держави стали переломними для української журналістики та досі не дійшли свого завершення. Як наслідок, на шпальтах видань відбувається процес зміни характеру та форми подачі результатів використання методів прогнозу, оцінки та причинно-наслідкового аналізу, що призводить до певної дифузії звичних текстових форм – класичних жанрів, але їх зникнення як явища не відбувається.

Сьогодні, вивчаючи тексти української преси, не можна чітко розмежувати більшість публікацій за жанровою палітрою, бо виникає велика кількість різноманіття нових форм викладу матеріалу.

Такі процеси вплинули на формування і окремо взятих жанрів. Так за радянських часів рецензію активно використовували як інструмент ідеології: «Усі рецензії В. І. Леніна зв'язувались з основними завданнями, які вирішувала партія на різних етапах революційної боротьби. Це в повному розумінні публіцистична партійна література, що формує суспільну свідомість і направлена на досягнення конкретних результатів», – зауважує Б. Стельцов [4, с. 137]. Зі змінами в державі, суспільстві, журналістиці відбувається складний процес трансформування змістової вимоги до рецензії та перебудови її жанрової структури. Все це призводить до появи не лише нових видів цього жанру, але і до наявності деяких негативних тенденцій його сучасного існування та розвитку – саме цим зумовлена актуальність дослідження.

Принагідно до цієї теми зверталися вітчизняні та закордонні науковці, аналізуючи питання теорії і практики жанрів (М. Бахтін, В. Буряк, Л. Крайчик, О. Тертичний, В. Шандра) та особливості рецензії як жанру. Скажімо, Ю. Крикунов і В. Качкан визначають рецензію як літературно-критичний жанр та говорять про важливість в рецензії не тільки інформаційного, але й оціночного спрямування,

прагнення критика обґрунтувати свою позицію, привернути увагу читача щодо рецензованого твору.

Найбільш повно жанрові ознаки розкриває наукова праця Є. Корнілова, який виділяє обов'язкові елементи рецензії та говорить про руйнацію рецензії як жанру, без наявності якогось із виділених компонентів.

З. Смелкова, Л. Ассуїрова відносять рецензію до проміжної групи жанрів – інформаційно-аналітичної, аргументуючи це наявністю певних жанрових ознак та аналізуючи їх у дослідженні.

Питання поділу та класифікації рецензії розглядали багато науковців. В. Качкан виділяє типи рецензії за призначенням: зовнішні, що розраховані на масового читача, та внутрішні – розраховані на обмежене коло реципієнтів.

Автори книги «Редагування окремих видів літератури» (ред. М. Сікорський) характеризують рецензію як поліфункціональний жанр, що поєднує функції інформації, впливу, переконання, аналізу, та стилістично гібридний – поєднує елементи публіцистичного стилю як основного, так і наукового [1-3].

Мет а цієї ст ат т і – виявити модифіковані типи рецензій з проведенням аналізу їх жанровотворчих особливостей та визначенням загальних характеристик.

Об'єктом нашого дослідження є видові форми жанру рецензії, що зустрічаються на шпальтах сучасних українських видань.

Предмет дослідження – специфічні риси жанру рецензії в українських друкованих засобах масової інформації.

На початку 1990-х років спостерігалася криза жанру рецензії, пов'язана із загальною кризою літературної критики як такої. Якщо за радянських часів обов'язком критики (як і літератури) було відстеження міри дотримання ідейних «постулатів» та служіння ідеології партії, то в період перебудови відбувається інтенсивне надолужування літературною критикою власної самосвідомості – процес осягнення незаангажованості та власної самостійності.

Глибоке усвідомлення цього призводить до кризи: спостерігається різкий процес переорієнтації на нову форму і зміст критики, усвідомлення можливості її ґрунтування на всій множині філософських теорій, а не на «єдино правильній», за якою «літературно-художня критика – справа суспільна, партійна». В.І. Ленін доклав багато зусиль як у формі створення теоретичних постулатів, так і в практичній сфері контролю дотримання того, щоб поєднати «літературну критику тісніше з партійною роботою, з керівництвом партією» [5, с. 134].

Через вищезазначені фактори історичний прорив формування нової критики є дуже складним і потребує багато часу та, можливо, повної зміни літературно-критичних поколінь. У ході цього переучування постає багато проблем. Наприклад, випадки, коли у формі рецензій з'являються «тексти», що не мають ознак аналізу, оціночних моментів, порад для читача та висновків. Натомість, автори так званих «псевдорекензій» звертаються до епатажності, дотепності, що має слабке відношення до пізнання аналізованого твору.

Приклад «масової» рецензії, що прямо пов'язаний з її читабельністю, – поява в ряді журналів таких рубрик, як «сто рядків про нову книгу», «варто прочитати», де друкуються стислі, підрізані матеріали – підробки на рецензію за змістом, а в деяких

випадках і за формою. Цікавий той факт, що такі приклади зустрічаються в різних видах друкованих ЗМІ. Так, рубрика «Книги, відео, CD» в журналі «Кореспондент» подає матеріали на нові твори масової культури, які не мають єдиного формату: один відгук представлений стислою оцінкою, інший – загально окресленою темою твору [6, с. 61].

Зустрічаємо рубрику «Коротко про книги» і в літературно-художньому та громадсько-політичному журналі «Березіль», але текст матеріалу, на відміну від попередніх прикладів, тяжіє до якісної рецензії. Наприклад, рецензія «Карбовий напис» на нову книгу І. Мельницької «Напис на парасолі» має визначення теми та проблематики: «Нова книга... обіймає великий пласт часу та проблем – від початку війни до буднів сьогодення, від начебто дріб'язкових сварок у приміському автобусі до трагедії людини, безвинно кинутої за ґрати. І виявляється – немає у житті дрібниць, бо за дрібницями постають незмірні категорії духовності й моралі, людяності й жорстокості...» [8, с. 173]. Автор журналістського матеріалу не обходить поза увагою інтонацію, особливості мовного простору, жанру твору, наводить опис головних героїв та сюжетного розвитку, розглядає композиційну будову.

Крім того, на практиці часто спостерігається ситуація, коли автор вдовольняється лише поверховим розумінням змісту твору – переказом сюжетних ліній та основної теми твору, визначенням головних його персонажів та загальною оцінкою. Прикладом може служити рецензія «Поетика рівноваги» в літературно-мистецькому та громадсько-політичному часопису «Дзвін», де автор коротко говорить про особливості підбору вступного слова до збірки, основну її ідею та теми віршів: «Вірші наче намагаються щось зрозуміти, пояснити – з дитячою серйозністю казки, і з лукавою посмішкою жінки, яка ту казку розповідає. Таке поєднання – серйозності, навіть інколи пафосу та іронії – створює подвійне враження: прозора поезія з подвійним дном, або – накладання акварелі на чорно білий рисунок» [9, с. 142]. Викладаючи і обґрунтовуючи головний тезис матеріалу, автор намагається привести якомога більше ілюстративного матеріалу, розраховуючи зробити відгук цікавішим та глибшим за змістом. Але художня перенасиченість може нанести суттєву шкоду рецензії – витіснити на другий план основні ідеї рецензента.

Всі ці проблеми, в першу чергу, пов'язані з тим, що ще недостатньо з'ясована, усвідомлена, спопуляризована вимога часу до жанру рецензії. Головні якості, що мають виходити на перший план під час написання рецензії, – це акцент саме на «аналіз, оцінку» рівня збагачення рецензованого твору, його зв'язків з життям, яскравості нового твору на тлі літературного процесу.

Хоча не варто недооцінювати негативну роль, яку виконує сьогодні описово-рекомендаційна рецензія. Для відходу від її масового вживання необхідно перейти від надання оцінки до спроби рецензентом збудити думку, порушити важливу проблему в ході аналізу твору, висловити не тільки судження, а й роздум. Характерним є пов'язування цієї якості переважно зі статтею проблемного характеру, але за умови максимального використання жанром рецензії своїх можливостей, ми отримаємо рецензію-статтю.

Так, особливостями рецензії-статті «Гріх і його спокута» на нову книгу М. Матіос «Солодка Даруся» в журналі «Березіль» є посилення глибини роздуму та аналізу, в якому і полягає модифікація жанру, оновлення та зміцнення його позицій в системі аналітичних текстів. Тут тісно переплітається основна тема тексту твору з власними філософськими думками та коментарями автора матеріалу: добро і зло, благочестя і гріх, доля і воля [10, с. 174-179].

Також окремим різновидом працюючих рецензій можна виділити рецензії-диспути. Так, суттєвим недоліком рецензії «Енергетичний напій» на книжку віршів Д. Лазуткіна «Солодощі для плазунів» є те, що при досить поверхневому розгляді збірки звучить гостра критика, причому розглядається більше форма, ніж зміст твору: «Характерна риса книжки... – неохайний плутаний спелінг, на межі елементарного нехлюйства та графічних ігор. Це й просто помилки... і зайві пробіли між словами, між пунктуаційними знаками, що читаються й як своєрідні паузи, зупинки, акцентування, так само, як і раптові переходи з цілковито прописних літер на цілковито заголовні» [11, с. 169-171].

Близьким до вищенаведеного прикладу є інший вид – рецензії, де відбувається суперечка рецензентів з письменниками. Негативним моментом таких матеріалів часто є їх необ'єктивність, коли відсутній рівноправний діалог між автором твору та автором журналістського матеріалу, через що складається картина однобічного судження, а в деяких випадках – звинувачення щодо думок твору чи його якості. Не менше шкодить якості жанру і позиція альтернативності багатьох рецензентів: «позитивно» або «негативно», «згоден» або «не згоден» – в багатьох випадках саме так будується судження у зразках жанру. За вимогами чіткість висновків необхідна, але треба вміти використати в рецензії-диспуті альтернативні точки зору для пошуку альтернативної правоти.

Протилежним принципом виступають матеріали, де перед читачем постає глибинний аналіз неоднозначності питання, концепцій, підходів письменника та рецензента. Сучасна література надає широкі можливості для використання таких видів жанру, як рецензія-суперечка, рецензія-інтерв'ю, рецензія-діалог та інші цікаві видові форми. Наприклад, матеріал «Діалоги продовжуються» в журналі «Дзвін», де у вступі сказано: «Замість рецензії на книжку С. Вінченза «На високій полонині». Рецензією виступають фрагменти с однієї праці, в яких подано родинні діалоги, через які відбувається глибинний аналіз твору та осмислення авторського бачення. Діалоги ведуться у формі суперечки та тісно переплітаються з біографією письменника, сюжетом і тематикою книги та власним поглядом кожного, хто говорить [12, с. 147-153].

На сучасному етапі засоби масової інформації часто пропонують до уваги читачеві псевдорецензії або матеріали інших жанрових видів. Так, забуваючи про масову аудиторію видання, автори подають імітацію літературно-критичної статті замість якісної рецензії. Важливо пам'ятати, що є жанр рецензії і є інша галузь – літературно-критична стаття. Не можна нехтувати тим, що в журналістиці немає такого жанрового виду. Тому сьогодні постає необхідність відокремлення від публіцистики не притаманних їй (не можливих, за об'єктом розгляду) форм матеріалів, тобто розвести публіцистику та літературну критику. У кожного

матеріалу є своя галузь: паралельно існують суспільно-масові видання та товсті літературно-мистецькі журнали.

Зміни, що відбуваються з жанром рецензії, можна пояснити сучасними процесами та підходами до направленості журналістського матеріалу. Так, сьогодні спостерігається переорієнтація завдань рецензії від формування суспільної думки до консюїзму, коли на перший план виходить необхідність продати або просунути товар на ринку. Тому спостерігається витіснення класичного жанру рецензії новими видами, як рецензія-есе або модифікована форма рецензії на книгу, націлені на зацікавлення читача та збільшення продажу. Так, комуністична ідеологія як стрижень змісту рецензії за радянського етапу підміняється сьогодні рекламною ідеологією.

Необхідно зауважити, що зазублення класики цього жанру є негативним процесом, тому що втрачається основна мета матеріалів – представників аналітичного жанру – необхідність виховувати смак читача. Бо безсумнівним завданням журналістів, що працюють в даній сфері, є розгляд твору літератури або мистецтва в площині його відповідності історичній сучасності та, власне, естетичних законів мистецтва. Рецензія, за своїм визначенням, в першу чергу повинна чітко для читача визначати естетичний рівень твору, що розглядається.

Але варто наголосити і на позитивних наслідках такого розвитку даного виду аналітичних жанрів, як більш вільне та незаангажоване сприйняття сучасних творів, відмова від стереотипів та заглиблення людини в сприйняття культури через власне бачення.

Висновки. Поява модифікованих форм цього жанру дозволяє адаптувати текст матеріалу для різних цільових аудиторій. Нагальною потребою є виховувати с дитячого віку естетично-культурне сприйняття літературного доробку. Завдяки міжгруповим поєднанням рецензії, що дозволяють легко сприймати матеріал, можливо привчати різні вікові категорії читачів до сприйняття мистецтва.

Список літератури

1. Крикунов Ю.П. Рецензия в газете. – М.: Наука, 1976.
2. Качкан В.А. Ирина Вільде: Нарис життя і творчості / В.А. Качкан. – К.: Дніпро, 1991.
3. Сикорский Н.М. Редактирование отдельных видов литературы. – М.: Книга, 1987.
4. Стельцов Б.В. Основы публицистики. Жанры: Учеб. Пособие. – Мн.: Университетское, 1990. – С. 130. – (Теория и практика период. печати).
5. Ленин В.И. Полн. собр. соч. – М.: Наука, 1982. – Т. 47.
6. Книги, видео, CD // Корреспондент. – 2006. – № 14.
7. Наші презентації // Слово і час. – 2006. – № 1.
8. Деркач В. Карбовий напис // Березіль. – 1997. – № 1-2.
9. Когут С. Поетика рівноваги // Дзвін. – 2007. – № 4.
10. Дзюба Т. Гріх і його спокута // Березіль. – 2006. – № 9.
11. Коцарев О. Енергетичний напій Lazootkin // Березіль. – 2006. – № 1.
12. Комаринець О. Діалоги продовжуються // Дзвін. – 1999. – № 2.

Дупак О.В. Литературная рецензия в украинских печатных СМИ: особенности трансформации жанра

Статья посвящена месту рецензии в украинских печатных СМИ, трансформации жанра в процессе исторических, социальных, экономических и культурных изменений в стране. Основной акцент сделан на рассмотрении особенностей жанра и определении модифицированных форм рецензии, представленных на страницах изданий.

Ключевые слова: жанр, аналитические жанры, рецензия, массовая рецензия, трансформация, модификация, влияние

Dupak O. A literary review in Ukrainian printing mass-media: features of transformation of genre

The article is devoted to the place of the review in the Ukrainian mass media, to the transformation of the genre in the process of the historical, social, economical and cultural changing in the country. A basic accent is done on consideration of features of genre and determination of the modified forms of review, editions presented on pages.

Key words: Genre, analytical genres, review, mass review, transformation, modification, influencing

Пост упила до редакції 28.08.2008 р.